

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ:
ΠΩΣ Η ΓΕΝΙΚΕΥΜΕΝΗ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ ΕΠΗΡΕΑΖΕΙ
ΤΟ ΔΕΣΜΕΥΤΙΚΟ, ΓΕΦΥΡΩΤΙΚΟ
ΚΑΙ ΔΙΑΣΥΝΔΕΤΙΚΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ¹

Στέλιος Στυλιανού και Δήμητρα Α. Μηλιώνη*

1. Εισαγωγή

Ένα από τα ζητήματα που μελετάται εκτεταμένα στις σπουδές επικοινωνίας είναι το πώς η χρήση του διαδικτύου σχετίζεται με το κοινωνικό κεφάλαιο. Λόγω της πολυδιάστατης φύσης του κοινωνικού κεφαλαίου, από τη μια, και της ραγδαίας ανάπτυξης της χρήσης (και των τρόπων χρήσης) του διαδικτύου, από την άλλη, το ζήτημα αυτό παραμένει ανοικτό, με τα υφιστάμενα ευρήματα να είναι συχνά αντιφατικά και αρκετές πτυχές να παραμένουν αδιερεύνητες. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να συνεισφέρει στην κατανόηση της σχετικής με το κοινωνικό κεφάλαιο χρήσης του διαδικτύου και να διερευνήσει κατά πόσο το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο επηρεάζεται από το μη διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο, στην προκειμένη περίπτωση από τη γενικευμένη εμπιστοσύνη.

* Αναπληρωτής Καθηγητής και Επίκουρη Καθηγήτρια, αντιστοίχως, στο Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. e-mails: stelios11@gmail.com και dimi.milioni@gmail.com

1. Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται σε αυτή τη μελέτη προέρχονται από το ερευνητικό πρόγραμμα WIP Cyprus 2014, το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου. Οι συγγραφείς επιθυμούν να ευχαριστήσουν τον Καθηγητή Νίκο Δεμερτζή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για την πολύτιμη συνεισφορά του σε όλα τα στάδια της εργασίας.

2. Κοινωνικό κεφάλαιο και γενικευμένη εμπιστοσύνη

2.1. Εννοιολογήσεις του κοινωνικού κεφαλαίου

Οι περισσότεροι μελετητές του κοινωνικού κεφαλαίου τονίζουν την πολυδιάστατη φύση του που συνίσταται από διαφορετικές πτυχές των κοινωνικών σχέσεων. Συνθέτοντας τα στοιχεία που βρίσκονται στον πυρήνα των βασικότερων εννοιολογήσεων (βλ. Κονιόρδος, 2006), μπορούμε να ορίσουμε το κοινωνικό κεφάλαιο ως το σύνολο των πραγματικών ή δυνητικών πόρων που σωρεύουν τα άτομα μέσα από διαπροσωπικές σχέσεις εντός σταθερών/ανθεκτικών δικτύων και ομάδων στις οποίες ανήκουν (Bourdieu, 1986· Coleman, 1988). Οι πόροι αυτοί περιλαμβάνουν στοιχεία όπως «η συναισθηματική στήριξη, η αμοιβαία εμπιστοσύνη και η ικανότητα να κινητοποιεί κανείς άλλους ανθρώπους» (Guo, Li and Ito, 2014, σελ. 73).²

Το σημαντικότερο στοιχείο στη σχετική συζήτηση είναι ότι το κοινωνικό κεφάλαιο καθιστά εφικτές «συγκεκριμένες ενέργειες των δρώντων υποκειμένων [...] εντός της δομής» (Coleman, 1988, σελ. 98), γεγονός που επιτρέπει στα άτομα να αποκομίζουν συγκεκριμένα οφέλη, όπως πολύτιμες πληροφορίες, καλύτερες εργασιακές συνθήκες και συνθήκες διαβίωσης, καλύτερο κοινωνικό στάτους, ευτυχία ή αυτοεκτίμηση (Glaeser, Laibson and Sacerdote, 2002· Pénard and Roussing, 2010). Ωστόσο, το κοινωνικό κεφάλαιο δεν παραμένει αμετάβλητο και απαιτεί διαρκή «επένδυση» από πλευράς των ατόμων (Hofer and Aubert, 2013), ώστε να διατηρούν και να επεκτείνουν τα κοινωνικά τους δίκτυα (Pénard and Roussing, 2010). Στο μακροεπίπεδο, το κοινωνικό κεφάλαιο συντείνει στην πολιτική συμμετοχή και στην υγεία της δημοκρατίας (Almond and Verba, 1963· Inglehart, 1997), καθώς η αμοιβαία συνεργασία και οι κοινές κοινωνικές νόρμες ενισχύουν τη συλλογική επίλυση προβλημάτων και την πολιτική επάρκεια (Kobayashi, Ikeda and Miyata, 2006).

2. Η προσέγγιση του Bourdieu συνδέει το κοινωνικό κεφάλαιο με τις ανισότητες και την κοινωνική στρωμάτωση (στο Λιναρδής, Κουσουύλη και Σταθογιαννάκου, 2012) και, παρά τις κριτικές που έχει δεχθεί για την «οικονομιστική» λογική της, παραμένει σημαντική γιατί τοποθετεί την έννοια στο πλαίσιο της κοινωνικής σύγκρουσης.

2.2. Τύποι κοινωνικού κεφαλαίου

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις πτυχές κοινωνικού κεφαλαίου. Πρώτον, οι δομικές (Παρασκευόπουλος, 2010, στο Λιναρδής, Κουσουλή και Σταθογιαννάκου, 2012, σελ. 4) ή συμπεριφορικές πτυχές (Scheufele and Shah, 2000) αναφέρονται στη συμμετοχή σε τυπικά (π.χ. εθελοντικές οργανώσεις) ή άτυπα δίκτυα (π.χ. συναναστροφές με φίλους ή γείτονες) (Putnam, 2000). Δεύτερον, οι γνωσιακές ή πολιτισμικές (Λιναρδής, Κουσουλή και Σταθογιαννάκου, 2012) ή, κατ' άλλους (Scheufele and Shah, 2000) διαπροσωπικές πτυχές, αναφέρονται στη γενικευμένη ή διαπροσωπική εμπιστοσύνη. Τρίτον, οι ενδοατομικές πτυχές συνδέονται με τον βαθμό ικανοποίησης των ατόμων από τη ζωή τους (στο ίδιο).

Αναλόγως των χαρακτηριστικών του δικτύου στο οποίο ανήκει κάποιος, το κοινωνικό κεφάλαιο διαχωρίζεται περαιτέρω σε τρεις τύπους. Αρχικά, ο Putnam (2000) διέκρινε το κοινωνικό κεφάλαιο σε *δεσμευτικό* (bonding) και *γεφυρωτικό* (bridging). Το δεσμευτικό κοινωνικό κεφάλαιο αναπτύσσεται σε σχέσεις ισχυρού δεσμού σε πυκνά, ομοιογενή δίκτυα, όπως τα δίκτυα συγγενών και στενών φίλων, που προσφέρουν συναισθηματική στήριξη που ικανοποιεί τις συναισθηματικές ανάγκες των ατόμων (Guo, Li and Ito, 2014) και παρέχουν δυνατότητες για την εκδήλωση αλληλεγγύης. Ταυτόχρονα, ενισχύουν «τις ταυτότητες αποκλεισμού και τις ομοιογενείς ομάδες» (Putnam, 2000, σελ. 20). Το γεφυρωτικό κοινωνικό κεφάλαιο διαμορφώνεται σε δίκτυα ασθενών δεσμών με άτομα που έχουν διαφορετικό υπόβαθρο, αξίες και εμπειρίες ζωής. Παρέχουν σημαντικά οφέλη ώστε να μπορέσει κανείς να χαράξει τις προσωπικές του διαδρομές στη ζωή (Λιναρδής, Κουσουλή και Σταθογιαννάκου, 2012, σελ. 3), π.χ. πληροφόρηση για επαγγελματικές ευκαιρίες, επαφή με διαφορετικές αντιλήψεις που ανοίγουν νέους ορίζοντες, την αίσθηση του ανήκειν σε ένα ευρύτερο σύνολο και την αίσθηση διάχυτης αμοιβαιότητας (Granovetter, 1973). Το γεφυρωτικό κοινωνικό κεφάλαιο σχετίζεται με την κοινωνική κινητικότητα, καθώς αναφέρεται και σε κάθετες σχέσεις μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών τάξεων³ (βλ. Bourdieu, 1986).

3. Η κάθετη, και συνάμα κριτική, διάσταση απουσιάζει χαρακτηριστικά από την προσέγγιση του Putnam. Όπως παρατηρεί ο Κονιόρδος (2006, σελ. 20), «στο νεο-

Διευκολύνοντας τις «ετερογενείς συναντήσεις» μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικές πολιτικές αντιλήψεις, αποτελεί κρίσιμο στοιχείο της δημοκρατίας (Kobayashi, Ikeda and Miyata, 2006, σελ. 584). Τέλος, το *διασυνδεδετικό κοινωνικό κεφάλαιο* (linking) περιγράφει κοινωνικές σχέσεις με τους έχοντες εξουσία σε κρατικούς (π.χ. κυβερνήσεις), δημόσιους (π.χ. αστυνομία) ή ιδιωτικούς θεσμούς (π.χ. τράπεζες) (Λιναρδής, Κουσούλη και Σταθογιαννάκου, 2012, σελ. 3). Ακόμη και οι πελατειακές σχέσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν μία έκφανση του διασυνδεδετικού κοινωνικού κεφαλαίου (ό.π.).

2.3. Γενικευμένη εμπιστοσύνη

Η γενικευμένη εμπιστοσύνη⁴ θεωρείται η βασικότερη πολιτισμική διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου (Λιναρδής, Κουσούλη και Σταθογιαννάκου, 2012) και συχνά χρησιμοποιείται στην εμπειρική έρευνα ως (υποκειμενικό) μέτρο του κοινωνικού κεφαλαίου (π.χ. Kobayashi, Ikeda and Miyata, 2006· Shah, Kwak and Holbert, 2001). Η γενικευμένη εμπιστοσύνη αφορά στο βαθμό που ένα άτομο θεωρεί ότι οι άνθρωποι στο (εγγύς και ευρύτερο) κοινωνικό του περιβάλλον είναι άξιοι εμπιστοσύνης και έχουν καλές προθέσεις. Ο Putnam (2000) διακρίνει μεταξύ «ισχυρής εμπιστοσύνης» («thick trust»), που προκύπτει από την προσωπική εμπειρία και «ισχνής εμπιστοσύνης» («thin trust»), που οικοδομείται στη βάση της γενικευμένης αμοιβαιότητας (generalized mutual reciprocity) (Kobayashi, Ikeda and Miyata, 2006). Η «ισχνή εμπιστοσύνη», που καλλιεργεί νεόδημητα δίκτυα και νέες συνδέσεις πέραν της καθημερινής φιλίας, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για συλλογική επίλυση προβλημάτων (Shah, Kwak and Holbert, 2001) και υποθάλλει μία ισχυρή κοινωνία πολιτών (Putnam, 2000).

πλουραλιστικό συμμετοχικό πλαίσιο που [ο Putnam] έχει υιοθετήσει, οι διαφορές οικονομικής, κοινωνικής και άλλης ισχύος δεν προκύπτουν ως ιδιαίτερο πρόβλημα και αυτό που κυριαρχεί είναι η συμμετοχικότητα και ο βαθμός κατά τον οποίο αυτή εμφανίζεται».

4. Για τις διαφορετικές θεωρήσεις της εμπιστοσύνης στην κοινωνική θεωρία και τη σχέση τους με το κοινωνικό κεφάλαιο, βλ. Δεμερτζής (2006).

3. Κοινωνικό κεφάλαιο και χρήση διαδικτύου

Όπως ισχύει γενικά στην έρευνα για τη σχέση μεταξύ νέων επικοινωνιακών τεχνολογιών και κοινωνικών συνθηκών, υπάρχουν τόσο αισιόδοξες όσο και απαισιόδοξες προσεγγίσεις που προβλέπουν την ενίσχυση ή την αποδυνάμωση του κοινωνικού κεφαλαίου, αντίστοιχα, ως αποτέλεσμα της χρήσης του διαδικτύου. Οι εμπειρικές έρευνες που διερευνούν αυτή τη σχέση μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν μελέτες που εξετάζουν τις επιδράσεις της χρήσης του διαδικτύου στο κοινωνικό κεφάλαιο που συγκροτείται εκτός διαδικτύου. Οι μελέτες αυτές βασίζονται στην παραδοχή ότι η χρήση του διαδικτύου με ορισμένους τρόπους (ως ανεξάρτητη μεταβλητή) μπορεί να ενισχύσει ή να αποδυναμώσει το κοινωνικό κεφάλαιο του ατόμου (εξαρτημένη μεταβλητή).⁵ Στη δεύτερη, πιο πρόσφατη και λιγότερο εκτενή κατηγορία, ανήκουν μελέτες που εστιάζουν στο κοινωνικό κεφάλαιο που αναπτύσσεται εντός του διαδικτύου. Οι μελέτες αυτές βασίζονται στο ότι η χρήση του διαδικτύου με ορισμένους τρόπους αποτελεί εξ ορισμού (διαδικτυακό) κοινωνικό κεφάλαιο, όπως ακριβώς οι συναναστροφές φυσικού πεδίου με σημαντικούς άλλους αποτελούν εξ ορισμού (μη διαδικτυακό) κοινωνικό κεφάλαιο. Η προσέγγιση αυτή θέτει τους συγκεκριμένους τρόπους χρήσης του διαδικτύου σε θέση εξαρτημένης μεταβλητής και διερευνά πώς αυτή επηρεάζεται από άλλες μεταβλητές, όπως η κοινωνική θέση, η προσωπικότητα, κ.ά.

3.1. Διαδίκτυο και κοινωνικό κεφάλαιο εκτός διαδικτύου

Ως προς την πρώτη κατηγορία, πρώιμες έρευνες στοιχειοθέτησαν την «υπόθεση της χρονικής εκτόπισης» (time displacement hypothesis), δηλαδή την ιδέα ότι ο χρόνος που αφιερώνεται στο διαδίκτυο «ανταγωνίζεται» τον κοινωνικό διαπροσωπικό χρόνο και, επομένως, μειώνει τη συμμετοχή σε κοινότητες και την εμπιστοσύνη, ενώ αυξάνει την αίσθηση μοναξιάς (Kraut et al., 1998· Nie and Hillygus, 2002· Nie, 2001). Πρόσφατες έρευνες, ωστόσο, κατέδειξαν μια θετική σχέση με-

5. Επισημαίνεται πάντως ότι ελάχιστοι ερευνητές (π.χ. Steinfield, Ellison and Lampe, 2008) ακολούθησαν ερευνητικό σχεδιασμό που να τους επιτρέπει να μιλούν πράγματι για επίδραση και όχι για αλληλεπίδραση.

ταξύ χρήσης διαδικτύου και δεικτών κοινωνικού κεφαλαίου, συμπεριλαμβανομένου του δεσμού με φίλους και συγγενείς (για άτομα όμως εύπορα σε προϋπάρχον κοινωνικό κεφάλαιο) (Kraut et al., 2002), της κοινωνικότητας (Shklovski, Kiesler and Kraut, 2006), της κοινωνικής εμπιστοσύνης και της συμμετοχής στην κοινότητα (Kavanaugh, Reese, Carroll and Rosson, 2005· Kobayashi, Ikeda and Miyata, 2006· Räsänen and Kouvo, 2007). Η έρευνα του Ahn (2012) για τη χρήση κοινωνικών δικτύων από εφήβους κατέδειξε θετική σχέση ανάμεσα στη χρήση του Facebook και του Myspace και του δεσμού με τη σχολική κοινότητα, ειδικά όταν οι χρήστες λάμβαναν θετικά σχόλια από «φίλους» τους. Οι Steinfield, Ellison and Lampe (2008), σε μία από τις λίγες διαχρονικές έρευνες, βρήκαν ότι όσο περισσότερο χρησιμοποιείται το Facebook τόσο περισσότερο αυξάνεται το γεφυρωτικό κοινωνικό κεφάλαιο.

Εστιάζοντας στην εμπιστοσύνη, οι περισσότερες έρευνες εντοπίζουν θετικές επιδράσεις της χρήσης του διαδικτύου γενικά (Best and Krueger, 2006· Shah, Kwak and Holbert, 2001· Beaudoin, 2008) και του Facebook πιο συγκεκριμένα (Valenzuela, Park and Kee, 2009) στην εμπιστοσύνη. Για συγκεκριμένες χρήσεις, προκύπτει και εδώ η αρνητική επίδραση⁶ της ψυχαγωγικής χρήσης του διαδικτύου και η θετική επίδραση της πληροφοριακής χρήσης (Shah, Kwak and Holbert, 2001).

3.2. Διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο

Η δεύτερη κατηγορία ερευνών εστιάζει στη χρήση του διαδικτύου για τη διατήρηση, την ενίσχυση ή την επέκταση του κοινωνικού κεφαλαίου. Εδώ, το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο ορίζεται ως εξαρτημένη μεταβλητή και αναζητούνται παράγοντες που το επηρεάζουν. Το *δεσμευτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο* (online bonding social capital) αναφέρεται στη χρήση του διαδικτύου για τη διατήρηση ή την

6. Πάντως, οι έρευνες αυτές, αν και χειρίζονται την εμπιστοσύνη ως εξαρτημένη μεταβλητή, δεν μπορούν να τεκμηριώσουν αιτιότητα. Είναι πιθανό ότι η θετική συσχέτιση που παρατηρείται λειτουργεί αντίστροφα, ότι δηλαδή τα πιο δύσπιστα άτομα έλκονται περισσότερο από τις ψυχαγωγικές χρήσεις του διαδικτύου για να ικανοποιήσουν βασικές ανάγκες οι οποίες είναι ελλειμματικές στο πλαίσιο των διαπροσωπικών τους σχέσεων (Shah, Kwak and Holbert, 2001).

ενίσχυση προϋπαρχουσών σχέσεων ισχυρού δεσμού σε ομοιογενή δίκτυα, που επιτελούν τις ίδιες λειτουργίες συναισθηματικής στήριξης (Hofer and Aubert, 2013). Νέοι ισχυροί δεσμοί μπορούν να δημιουργηθούν μέσα από το διαδίκτυο, όπως για παράδειγμα στις δυναμικές κοινότητες ομοϊδεατών, όπου τα μέλη μοιράζονται μια ισχυρή αίσθηση του ανήκειν (στο ίδιο). Σπάνια, όμως, ερευνάται η παραγωγή νέου κοινωνικού κεφαλαίου δέσμευσης, καθώς οι περισσότερες έρευνες εστιάζουν στη *συντήρηση* κοινωνικού κεφαλαίου, δηλαδή στη διατήρηση υφιστάμενων δεσμών (π.χ. Παπαθανασόπουλος κ.ά., 2013). Το *γεφυρωτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο* (online bridging social capital) συνίσταται, αφενός, στη διατήρηση προϋπαρχόντων ασθενών δεσμών με ανόμοιους άλλους, αφετέρου, στην επέκταση αυτών των δεσμών με τη δημιουργία νέων γνωριμιών (Pénard and Poussing, 2010· Best and Krueger, 2006· Zhong, 2011).

Όπως είναι αναμενόμενο, οι περισσότερες έρευνες εστιάζουν στα κοινωνικά μέσα, κυρίως στο Facebook, που έχουν σχεδιαστεί για την εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών. Τα ευρήματα δείχνουν ότι τα κοινωνικά μέσα, ειδικά το Facebook, αποτελούν πλατφόρμες ενίσχυσης του δεσμευτικού και του γεφυρωτικού κοινωνικού κεφαλαίου (Ellison, Steinfield and Lampe, 2007· Ellison, Steinfield and Lampe, 2011). Ωστόσο, οι χρήστες προτιμούν να αναζητούν στο Facebook ανθρώπους που γνωρίζουν ήδη, παρά να δημιουργούν σχέσεις με αγνώστους (Lampe, Ellison and Steinfield, 2006· Ellison, Steinfield and Lampe, 2007· Ellison, Steinfield and Lampe, 2011· Subrahmanyam, Reich, Waechter and Espinoza, 2008).

Λιγοστές είναι οι μελέτες που εστιάζουν στην παραγωγή νέου κεφαλαίου γεφύρωσης στο διαδίκτυο. Οι Best and Krueger (2006) διαχώρισαν το χρόνο που οι χρήστες περνούν στο διαδίκτυο με ανθρώπους που ήδη γνωρίζουν από το χρόνο που περνούν με ανθρώπους που γνώρισαν στο διαδίκτυο. Οι Παπαθανασόπουλος κ.ά (2013), μολοντί δεν μελέτησαν συστηματικά τα διαφορετικά είδη κοινωνικού κεφαλαίου, βρήκαν ότι λίγοι χρήστες δηλώνουν ότι αξιοποιούν το μέσο για νέες γνωριμίες. Η έρευνα της Zhong (2011) σε παιχνίδια ρόλων στο διαδίκτυο (MMORPG) απέδειξε ότι, ενώ το συλλογικό παιχνίδι επηρεάζει θετικά το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο (κάθε τύπου), δεν επηρεάζει το δεσμευτικό ούτε το γεφυρωτικό κοινωνικό κεφάλαιο εκτός διαδικτύου, παρά μόνο την πολιτική συμμετοχή (θετικά).

Αντίθετα, ο Ahn (2012) εντόπισε χρήση του Facebook (αλλά όχι του Myspace) από εφήβους για γεφύρωση, νοούμενη ως επέκταση πέρα από τη σφαίρα υπαρχουσών γνωριμιών και σύνδεση με ευρύτερες κοινότητες. Δύο ακόμη έρευνες επιδίωξαν να προσδιορίσουν τους παράγοντες που επηρεάζουν το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο. Οι Pénard and Roussing (2010) βρήκαν ότι το διαδικτυακό δεσμευτικό κοινωνικό κεφάλαιο επηρεάζεται θετικά από την εμπιστοσύνη, τη συμμετοχή σε οργανώσεις και τη συχνότητα διαπροσωπικής επαφής με φίλους, γεγονός που δείχνει ότι σε ένα περιβάλλον πλούσιο σε κοινωνικό κεφάλαιο ευδοκμεί η χρήση του διαδικτύου για τη διατήρησή του. Το γεφυρωτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο⁷ (υπό την έννοια της γνωριμίας νέων ανθρώπων) επηρεάζεται μόνο από την εμπιστοσύνη (στο ίδιο). Θετική σχέση υπάρχει και μεταξύ συχνότητας χρήσης για επαφή με νέες γνωριμίες στο διαδίκτυο και γενικευμένης εμπιστοσύνης (Best and Krueger, 2006). Το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο δέσμευσης και γεφύρωσης επηρεάζεται θετικά από το κοινωνικό κεφάλαιο εκτός διαδικτύου και στο Twitter (Hofer and Aubert, 2013). Τέλος, η εμπιστοσύνη στους άλλους προκύπτει ως παράγοντας επιρροής στο διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο (Pénard and Roussing, 2010), αν και στην πρώτη ανάλυση του Uslaner (2000) φαίνεται να επηρεάζει μόνο τη χρήση του e-mail.

Ανοικτό ζήτημα παραμένει το αν δημιουργείται νέο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης στο διαδίκτυο. Έρευνες που εστιάζουν στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης δεν τονίζουν αρκετά την κάθετη διάστασή του, αφού δεν λειτουργικοποιούν επαρκώς ή με σαφήνεια τη σύνδεση μεταξύ «ανόμοιων άλλων». Επιπλέον, το διασυνδεδετικό κοινωνικό κεφάλαιο απουσιάζει εντελώς από την εμπειρική βιβλιογραφία.

Η παρούσα μελέτη εστιάζει κυρίως στην εμπιστοσύνη ως παράγοντα που επηρεάζει το κοινωνικό κεφάλαιο στο διαδίκτυο και περιλαμβάνει και τους τρεις τύπους διαδικτυακού κοινωνικού κεφαλαίου: δεσμευτικό (διατήρηση ισχυρών δεσμών), γεφυρωτικό (δημιουργία νέων ασθενών δεσμών με ανόμοιους άλλους) και διασυνδεδετικό

7. Επισημαίνεται ότι οι Pénard and Roussing (2010) δεν αναφέρονται σε κοινωνικό κεφάλαιο «δέσμευσης» και «γεφύρωσης» αλλά σε «υπάρχοντες» και «νέους» δεσμούς, ενώ οι ερωτήσεις που χρησιμοποίησαν δεν προσδιορίζουν αν οι νέοι δεσμοί που δημιουργούνται στο διαδίκτυο αφορούν άτομα με παρόμοιο ή διαφορετικό υπόβαθρο. Θέτοντας αυτό το κριτήριο, δεν είναι βέβαιο ότι η έρευνα αυτή πράγματι μέτρησε το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης στο διαδίκτυο.

(εγκαθίδρυση δεσμών με φορείς εξουσίας). Παράλληλα, λειτουργικοποιεί το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης συμπεριλαμβάνοντας την κάθετη διάσταση και τις διαφορές ισχύος μεταξύ κοινωνικών ομάδων και ενσωματώνοντας την προβληματική της πολυπολιτισμικότητας.⁸

4. Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία

Στην παρούσα μελέτη, εστιάζουμε στους τρεις τύπους διαδικτυακού κοινωνικού κεφαλαίου και διερευνούμε το ρόλο της γενικευμένης εμπιστοσύνης στην ανάπτυξή τους. Χρησιμοποιώντας δεδομένα από μια δικονομική έρευνα στην Κύπρο, επιχειρούμε να απαντήσουμε στα εξής ερευνητικά ερωτήματα (ΕΕ):

- ΕΕ1: Ποια είναι η επίδραση της γενικευμένης εμπιστοσύνης στο δεσμευτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο;
- ΕΕ2: Ποια είναι η επίδραση της γενικευμένης εμπιστοσύνης στο γεφυρωτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο;
- ΕΕ3: Ποια είναι η επίδραση της γενικευμένης εμπιστοσύνης στο διασυνδεδετικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο;

Προκειμένου να απαντηθούν τα παραπάνω, θα διερευνηθούν εμπειρικές συσχετίσεις μεταξύ μέτρων της γενικευμένης εμπιστοσύνης και μέτρων του καθενός από τους τρεις τύπους διαδικτυακού κοινωνικού κεφαλαίου. Για την ενίσχυση της εσωτερικής εγκυρότητας των αναλύσεων, θα συμπεριληφθούν ως ένα μπλοκ ανεξάρτητων μεταβλητών τα δημογραφικά χαρακτηριστικά φύλο, ηλικία, μόρφωση, εισόδημα, τύπος περιοχής (αστική-αγροτική) και κοινότητα (ελληνοκυπριακή-τουρκοκυπριακή). Έτσι, για το κάθε ερευνητικό ερώτημα θα απαντώνται τα εξής επιμέρους ερωτήματα: (α) κατά πόσο το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο συσχετίζεται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, (β) κατά πόσο η γενικευμένη εμπιστοσύνη συσχετίζεται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, (γ) κατά πόσο υπάρχει συσχετί-

8. Στάσεις και συμπεριφορές απέναντι σε άτομα διαφορετικών πολιτισμικών καταβολών χρησιμοποιούνται ως δείκτες κοινωνικού κεφαλαίου, όπως για παράδειγμα η ανοχή στη διαφορετικότητα (Bullen and Onyx, 2005) και η εμπιστοσύνη σε άτομα διαφορετικής φυλής/έθνους/θρησκείας (Narayan and Cassidy, 2001) (αναφέρονται στο Λιναρδής, Κουσουλή και Σταθογιαννάκου, 2012, σελ. 16-17).

ση μεταξύ γενικευμένης εμπιστοσύνης και διαδικτυακού κοινωνικού κεφαλαίου χωρίς στατιστικό έλεγχο των δημογραφικών, και (δ) κατά πόσο η γενικευμένη εμπιστοσύνη επηρεάζει το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο με στατιστικά ελεγχόμενες τις δημογραφικές μεταβλητές. Η αιτιακή σειρά που υποδηλώνεται στον τρόπο με τον οποίο είναι διατυπωμένα τα προαναφερθέντα ερωτήματα στηρίζεται στη λογική της χρονικής επαλληλίας, με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά να προηγούνται και το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο να έπεται της γενικευμένης εμπιστοσύνης. Συνεπώς, η παρούσα μελέτη ανήκει στην κατηγορία μελετών που θέτουν το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο ως εξαρτημένη μεταβλητή.

Τα δεδομένα που ακολούθως αναλύονται προέρχονται από μία τηλεφωνική έρευνα γενικού πληθυσμού (σε άτομα ηλικίας 15 ετών και άνω), η οποία πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2014 ταυτόχρονα στις δύο κοινότητες στην Κύπρο (στο εξής «WIP Cyprus 2014»)⁹. Η μέτρηση έγινε στο πλαίσιο της συμμετοχής της Κύπρου στο διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα World Internet Project¹⁰ (Cyprus University of Technology, 2015). Το όργανο μέτρησης μεταφράστηκε από τα Αγγλικά στα Ελληνικά και στα Τουρκικά και είναι νοηματικά ισοδύναμο στις δύο γλώσσες.

Το δείγμα επελέγη με συστηματική τυχαία δειγματοληψία από τις βάσεις δεδομένων των τηλεπικοινωνιακών οργανισμών στην κάθε κοινότητα (με στρωματοποίηση κατά διοικητική περιφέρεια). Λόγω διαφορετικών ποσοστών ανταπόκρισης ανάμεσα σε διάφορες δημογραφικές ομάδες, έγινε στάθμιση του τελικού δείγματος ως προς το φύλο, την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο.

Το συνολικό μέγεθος του δείγματος είναι 2.039 (1.000 από την ελληνοκυπριακή κοινότητα και 1.039 από την τουρκοκυπριακή). Επειδή η παρούσα μελέτη αφορά μόνο σε χρήστες του διαδικτύου, δεν συμπεριλήφθηκαν δεδομένα που αφορούν μη χρήστες του διαδικτύου και έτσι η ανάλυση γίνεται σε έγκυρο δείγμα 1350 ατόμων (σε 656 Ελληνοκύπριους και 694 Τουρκοκύπριους).

9. Θα πρέπει να τονιστεί η δυσκολία αυτού του εγχειρήματος μέτρησης. Οι δύο κοινότητες στην Κύπρο εξακολουθούν να αποτελούν δύο διαφορετικές κοινωνίες, με ανεξάρτητες οικονομικές και πολιτικές δομές, εκπαιδευτικά συστήματα και, κυρίως, εθνοτική σύνθεση.

10. www.worldinternetproject.com

5. Ανάλυση δεδομένων και αποτελέσματα

5.1. Περιγραφικά στοιχεία και κατασκευή μεταβλητών

Τα προφίλ των δημογραφικών μεταβλητών που θα συμπεριληφθούν στις αναλύσεις που ακολουθούν παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Η γενικευμένη εμπιστοσύνη, ως υποκειμενικό μέτρο κοινωνικού κεφαλαίου, αφορά στο βαθμό στον οποίο κάποιος θεωρεί ότι οι άνθρωποι στο (εγγύς και ευρύτερο) κοινωνικό του περιβάλλον είναι άξιοι εμπιστοσύνης και έχουν καλές προθέσεις. Συγκεκριμένα, στο ερωτηματολόγιο της έρευνας WIP Cyprus 2014, η γενικευμένη εμπιστοσύνη μετρήθηκε με τις εξής τρεις ερωτήσεις:

Ερώτηση E23: Σε γενικές γραμμές, θα λέγατε ότι μπορούμε να εμπιστευόμαστε τους περισσότερους ανθρώπους ή ότι πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί στις επαφές μας με τους άλλους; (με επιλογές απάντησης σε κλίμακα σημασιολογικής διαφοροποίησης από 0 «πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί» μέχρι 10 «μπορούμε να εμπιστευόμαστε τους περισσότερους ανθρώπους»)

Ερώτηση E24: Πιστεύετε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι θα προσπαθούσαν να σας εκμεταλλευθούν αν είχαν την ευκαιρία ή ότι θα προσπαθούσαν να είναι δίκαιοι; (με επιλογές απάντησης σε κλίμακα σημασιολογικής διαφοροποίησης από 0 «θα προσπαθούσαν να με εκμεταλλευτούν» μέχρι 10 «θα προσπαθούσαν να είναι δίκαιοι»)

Ερώτηση E25: Θα λέγατε ότι συνήθως οι άνθρωποι προσπαθούν να φανούν χρήσιμοι/να βοηθήσουν ή ότι κυρίως κοιτάζουν το συμφέρον τους; (με επιλογές απάντησης σε κλίμακα σημασιολογικής διαφοροποίησης από 0 «κυρίως κοιτάζουν το συμφέρον τους» μέχρι 10 «κυρίως προσπαθούν να βοηθήσουν»)

Για θεωρητικούς (οι τρεις προαναφερθείσες ερωτήσεις είναι εξ ορισμού διαστάσεις της γενικευμένης εμπιστοσύνης) και εμπειρικούς λόγους (οι μεταβλητές έχουν υψηλές μεταξύ τους συσχετίσεις, συγκεκριμένα $r_{E23.E24} = .746$, $p < .001$ · $r_{E23.E25} = .689$, $p < .001$ · $r_{E24.E25} = .763$, $p < .001$), οι τρεις μεταβλητές συνδυάστηκαν αθροιστικά σε μία λανθάνουσα μεταβλητή, η οποία προκύπτει με δείκτη αξιοπιστίας $\alpha = .893$

Πίνακας 1 Περιγραφικά στοιχεία δημογραφικών μεταβλητών										
Μεταβλητή	Τύπος	Τιμές	Έγκυρο N ⁽ⁱ⁾	Εμπειρικό ελάχιστο	Εμπειρικό μέγιστο	Επικρατούσα τιμή (έγκυρο %)	Αριθμητικός μέσος	Τυπική απόκλιση	Λοξότητα	Κύρτωση
Κοινότητα	Διαδική	1: ΕΚ 0: ΤΚ	1350			0 (51.4%)				
Φύλο	Διαδική	1: άντρας 0: γυναίκα	1350			1(53%)				
Ηλικία	Αναλογική	Έτη	1348	15	80	24 (4.2%)	35.50	13.60	.48	-.49
Μόρφωση	Διατακτική	1...6 ⁽ⁱⁱ⁾	1350	1	6	6	4.37	1.47		
Επίσηο εισόδημα	Διατακτική	1...10 ⁽ⁱⁱⁱ⁾	1165	0	10	1(37.9%)	1.40	1.09	1.67	5.33
Τύπος περιοχής	Διαδική	1: αστική 0: αγροτική	1350			1(70.1%)				

Σημειώσεις:
 (i) Συνολικό N = 1350
 (ii) 1: απόφοιτος δημοτικού ή λιγότερο, 2: απόφοιτος γυμνασίου, 3: μαθητής/μαθήτρια λυκείου ή τεχνικής σχολής, 4: απόφοιτος λυκείου ή τεχνικής σχολής, 5: φοιτητής/τρια σε κολέγιο ή πανεπιστήμιο, 6: πτυχιούχος κολεγίου ή πανεπιστημίου
 (iii) 0: 1000€, 1: 1001-2000€, 2: 2001- 3000€, 3: 3001-4000€, 4: 4001-5000€, 5: 5001-6000€, 6: 6001-7000€, 7: 7001-8000€, 8: 8001-9000€, 9: 9001-10000€, 10: > 10000€

και έχει συμμετρική και ελαφρώς λεπτόκυρτη κατανομή. Η μεταβλητή αυτή (στο εξής ΓΕ) χρησιμοποιείται στη συνέχεια στην εκτίμηση των μοντέλων. Περιγραφικά στοιχεία των αποτελεσμάτων για τις τρεις εμπειρικές μεταβλητές και τη ΓΕ παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2 Περιγραφικά στοιχεία μεταβλητών γενικευμένης εμπιστοσύνης									
Μεταβλητή	Έγκυρο N	Εμπειρικό ελάχιστο	Εμπειρικό μέγιστο	Επικρατούσα τιμή	Αριθμητικός μέσος	Τυπική απόκλιση	Λοξότητα	Κύρτωση	α του Cronbach
E23	1347	0	10	5	4.42	2.49	-.047	-.398	
E24	1346	0	10	5	4.42	2.41	-.012	-.167	
E25	1347	0	10	5	4.33	2.48	.021	-.226	
ΓΕ	1346	0	30	15	13.17	6.69	-.061	.098	.893

Η εξαρτημένη μεταβλητή στα μοντέλα που ακολουθούν είναι το διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο (στο εξής ΔΚΚ) του χρήστη. Στο ερωτηματολόγιο της έρευνας WIP Cyprus 2014, συμπεριλήφθηκαν 10 ερωτήσεις οι οποίες αναφέρονται στο βαθμό χρήσης του διαδικτύου για τη διατήρηση ή την παραγωγή νέου κοινωνικού κεφαλαίου. Οι τρόποι αυτοί παρουσιάστηκαν σε παράθεση ακολουθώντας τη γενική ερώτηση (E16) «Σε ποιο βαθμό χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο...» και οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε μία διατακτική κλίμακα με επιλογές απάντησης 5 («σε πολύ μεγάλο βαθμό»), 4 («σε σημαντικό βαθμό»), 3 («σε περιορισμένο βαθμό»), 2 («σε πολύ μικρό βαθμό») και 1 («καθόλου»). Τα συγκεκριμένα στοιχεία που παρατέθηκαν παρουσιάζονται στον Πίνακα 3 με περιγραφικές πληροφορίες. Οι δέκα μεταβλητές εισήχθησαν στη συνέχεια σε παραγοντική ανάλυση από την οποία προέκυψαν τρεις παράγοντες με αρχική χαρακτηριστική ρίζα >.9 και φορτία κατανεμημένα με τρόπο που συνάδει με τη θεωρητική εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου σε τρεις τύπους

Πίνακας 3 Περιγραφικά στοιχεία εμπειρικών μεταβλητών χρήσης διαδικτύου και παραγοντική ανάλυση							
Σε ποιο βαθμό χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο...	Έγκυρο N ⁽ⁱ⁾	Επικρατούσα τιμή ⁽ⁱⁱ⁾ (έγκυρο %)	Αριθμητικός μέσος	Τυπική απόκλιση	Παραγοντικά φορτία ⁽ⁱⁱⁱ⁾		
					Παράγοντας 1 ^(iv)	Παράγοντας 2 ^(v)	Παράγοντας 3 ^(vi)
E16a...για να διατηρήσετε τις υπάρχουσες σχέσεις σας με την οικογένειά σας	1350	5 (43.3%)	3.51	1.61			.875
E16b...για να διατηρήσετε τις σχέσεις σας με τους φίλους σας	1350	4 (43.0%)	3.44	1.27			.840
E16c...για να επεκτείνετε τις επαγγελματικές σας σχέσεις	1347	1 (50.4%)	2.32	1.50		.551	
E16d...για να γνωρίσετε άτομα που είναι διαφορετικά από εσάς, όπως άτομα από άλλα επαγγέλματα ή άτομα διαφορετικού κοινωνικού στάτους/θέσης	1349	1 (70.1%)	1.61	1.09		.874	
E16e...για να γνωρίσετε άτομα που είναι διαφορετικά από εσάς, όπως άτομα με διαφορετικό τρόπο ζωής ή άτομα από άλλες κουλτούρες	1350	1 (72.0%)	1.55	1.03		.837	
E16f...για να διατηρήσετε τις σχέσεις σας με άτομα που έχουν τις ίδιες με εσάς πολιτικές απόψεις	1348	1 (76.0%)	1.49	1.00	.592	.637	
E16g...για να συνδεθείτε με πολιτικά κόμματα, τοπικά ή διεθνώς	1347	1 (85.6%)	1.28	.77	.826		
E16h...για να συνδεθείτε με τοπικές ή διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις	1347	1 (82.2%)	1.34	.84	.870		
E16i...για να συνδεθείτε με κρατικούς αξιωματούχους	1345	1 (85.4%)	1.27	.74	.861		
E16j...για να συμμετάσχετε σε διαμαρτυρίες ή κοινωνικά κινήματα	1347	1 (82.6%)	1.32	.79	.785		
Σημειώσεις: (i) Συνολικό N = 1350, (ii) Για όλες τις μεταβλητές: θεωρητικό και εμπειρικό ελάχιστο = 1 και θεωρητικό και εμπειρικό μέγιστο = 5, (iii) Αναφέρονται μόνο φορτία >.5, (iv) Αρχική χαρακτηριστική ρίζα = 4.97, (v) Αρχική χαρακτηριστική ρίζα = 1.56, (vi) Αρχική χαρακτηριστική ρίζα =.99							

(δεσμευτικό, γεφυρωτικό, διασυνδεδετικό). Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.

Με βάση τα προαναφερθέντα αποτελέσματα κατασκευάστηκαν τρεις λανθάνουσες μεταβλητές:

$$\text{Δεσμευτικό } \Delta\Delta\text{Κ} = \text{E16a} + \text{E16b}$$

$$\text{Γεφυρωτικό } \Delta\Delta\text{Κ} = \text{E16c} + \text{e16d} + \text{e16e}$$

$$\text{Διασυνδεδετικό } \Delta\Delta\text{Κ} = \text{e16g} + \text{e16h} + \text{e16i} + \text{e16j}$$

Η μεταβλητή E16f η οποία εμφανίζεται με φορτία >.5 σε δύο παράγοντες εξαιρέθηκε από τις λανθάνουσες μεταβλητές. Σε δοκιμή παραγοντοποίησης με τα ίδια κριτήρια, χωρίς τη μεταβλητή αυτή, προέκυψαν ισοδύναμα αποτελέσματα. Περιγραφικά στοιχεία για τις τρεις παραπάνω μεταβλητές παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.¹¹

Μεταβλητή	Συνιστώσες	Έγκυρο N	Εμπειρικό ελάχιστο	Εμπειρικό μέγιστο	Επικρατούσα τιμή (έγκυρο %)	Αριθμητικός μέσος	Τυπική απόκλιση	Λοξότυπα	Κύρτωση	α του Cronbach
Δεσμευτικό ΔΚΚ	2	1350	2	10	9 (31.0%)	6.95	2.52	-.605	-.908	.683
Γεφυρωτικό ΔΚΚ	3	1346	3	15	3 (43.1%)	5.48	2.94	1.217	.952	.720
Διασυνδεδετικό ΔΚΚ	4	1344	4	20	4 (76.1%)	5.20	2.77	2.766	7.65	.903

11. Λόγω της υπερβολικά λοξής κατανομής του διασυνδεδετικού ΔΚΚ και της συγκέντρωσης 76.1% των έγκυρων περιπτώσεων στην ελάχιστη τιμή (η οποία αντιστοιχεί σε δηλώσεις μη χρήσης του διαδικτύου για διασύνδεση με πολιτικά κόμματα, μη κυβερνητικές οργανώσεις, κρατικούς αξιωματούχους και μη συμμετοχής σε διαμαρτυρίες ή κοινωνικά κινήματα), η μεταβλητή αυτή χρησιμοποιήθηκε ως δυαδική, με επανακωδικοποίηση της ελάχιστης τιμής σε 0 και όλων των υπόλοιπων τιμών σε 1, σε εξισώσεις λογιστικής παλινδρόμησης. Τα αποτελέσματα ήταν ισοδύναμα με τα αντίστοιχα των εξισώσεων γραμμικής παλινδρόμησης που παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Παρόλο που η σύγκριση μεταξύ των τύπων ΔΚΚ δεν αποτελεί ερευνητικό ερώτημα της παρούσας έρευνας, επισημαίνεται ότι, όπως έχουν δείξει και προηγούμενες έρευνες, οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο περισσότερο για να διατηρούν τους προϋπάρχοντες ισχυρούς δεσμούς (31% των συμμετεχόντων συγκεντρώνονται στην επικρατούσα τιμή του δεσμευτικού ΔΚΚ [9] που είναι πολύ κοντά στο εμπειρικό μέγιστο [10], με μέσο όρο 6.95 σε κλίμακα 2-10) και λιγότερο για να γνωρίζουν «ανόμοιους άλλους» (43.1% των συμμετεχόντων συγκεντρώνονται στην επικρατούσα τιμή του γεφυρωτικού ΔΚΚ [3] που ισοδυναμεί με το εμπειρικό ελάχιστο, με μέσο όρο 5.48 σε κλίμακα 3-15) ή να συνδέονται με τα κέντρα εξουσίας (76.1% των συμμετεχόντων συγκεντρώνονται στην επικρατούσα τιμή του διασυνδεδετικού ΔΚΚ [4] που ισοδυναμεί με το εμπειρικό ελάχιστο, με μέσο όρο 5.20 σε κλίμακα 4-20).

5.2. *Επιδράσεις της γενικευμένης εμπιστοσύνης στο διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο*

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης γραμμικής παλινδρόμησης παρουσιάζονται στη συνέχεια σε πίνακες συντελεστών, με εξαρτημένες μεταβλητές το δεσμευτικό ΔΚΚ (Πίνακας 5), το γεφυρωτικό ΔΚΚ (Πίνακας 6) και το διασυνδεδετικό ΔΚΚ (Πίνακας 7). Σε κάθε πίνακα παρουσιάζονται οι τυποποιημένοι και οι μη τυποποιημένοι συντελεστές, ώστε να είναι δυνατή τόσο η σύγκριση των επιδράσεων των ανεξάρτητων μεταβλητών όσο και ο προσδιορισμός των επιδράσεων σε πραγματικούς όρους. Για κάθε εξαρτημένη μεταβλητή δημιουργήθηκαν τέσσερις εξισώσεις που αναφέρονται στις επιδράσεις των δημογραφικών μεταβλητών, με ελεγχόμενες τις ίδιες δημογραφικές μεταβλητές (Εξίσωση Α), τις επιδράσεις των δημογραφικών μεταβλητών στη ΓΕ, με ελεγχόμενες και πάλι τις δημογραφικές μεταβλητές (Εξίσωση Β), την επίδραση της ΓΕ στην εξαρτημένη μεταβλητή, χωρίς στατιστικό έλεγχο (Εξίσωση Γ) και, τέλος, τις επιδράσεις των δημογραφικών μεταβλητών και της ΓΕ στην εξαρτημένη μεταβλητή με στατιστικά ελεγχόμενες τόσο τις δημογραφικές μεταβλητές όσο και τη ΓΕ (Εξίσωση Δ). Οι στατιστικά σημαντικές επιδράσεις στην κάθε εξαρτημένη μεταβλητή εμφανίζονται και στα Διαγράμματα 1, 2 και 3.

5.2.1. Δεσμευτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παλινδρόμησης για το Δεσμευτικό ΔΚΚ παρουσιάζονται στον Πίνακα 5.

Πίνακας 5 Μη τυποποιημένοι (και τυποποιημένοι) συντελεστές γραμμικής παλινδρόμησης για το δεσμευτικό ΔΚΚ (πεδίο τιμών: 2...10)				
	Εξίσωση Α Δεσμευτικό ΔΚΚ= $f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6)$	Εξίσωση Β ΓΕ= $f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6)$	Εξίσωση Γ Δεσμευτικό ΔΚΚ = $f(ΓΕ)$	Εξίσωση Δ Δεσμευτικό ΔΚΚ= $f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6, ΓΕ)$
Σταθερά	8.291***	16.757***	5.566***	7.623***
X ₁ : Κοινότητα (ΕΚ vs TK)	-3.200 (-.632)***	-4.476 (-.330)***		-3.022 (-.597)***
X ₂ : Φύλο (άντρας vs γυναίκα)	-.194 (-.039)	-.197 (-.015)		-.186 (-.037)
X ₃ : Ηλικία (έτη)	-.008 (-.044)	-.013 (-.025)		-.008 (-.042)
X ₄ : Μόρφωση (1...6)	.101 (.060)*	.052 (.012)		.099 (.059)*
X ₅ : Εισόδημα (0...10)	-.111 (-.048)*	-.276 (-.045)		-.100 (-.043)
X ₆ : Περιοχή (αστική vs αγροτική)	.396 (.071)**	-.736 (-.049)		.426 (.076)**
ΓΕ (0...30)			.115 (.309)***	.040 (.107)***
Συντελεστής προσδιορισμού	.411	.122	.096	.421
Σημειώσεις: Έγκυρο N = 1153 * p<.05, ** p <.01, *** p <.001				

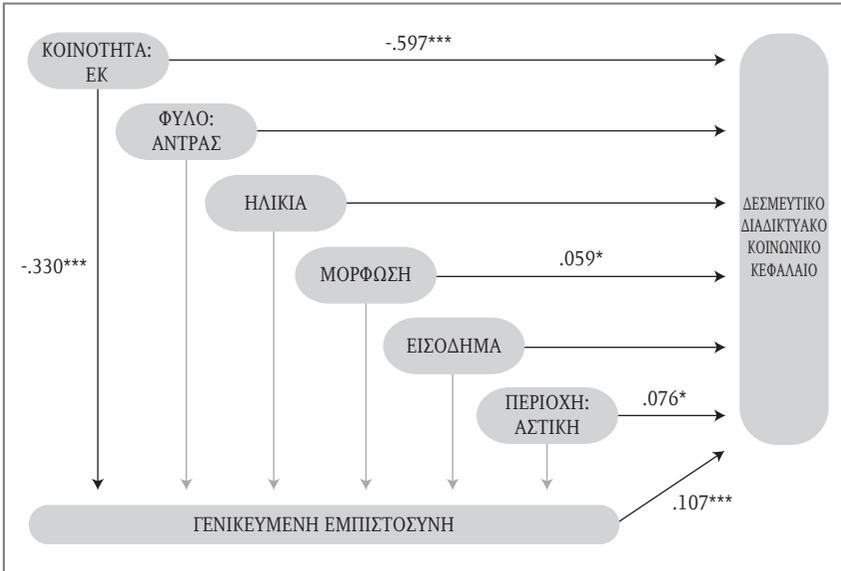
Οι επιδράσεις των δημογραφικών χαρακτηριστικών στο δεσμευτικό ΔΚΚ δίνονται από την Εξίσωση Α. Η σημαντικότερη επίδραση στο δεσμευτικό ΔΚΚ, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί έντονη σε σχετικούς όρους (συμβατική ερμηνεία του τυποποιημένου συντελεστή γραμμικής παλινδρόμησης), είναι αυτή της κοινότητας. Σε πραγματικούς όρους, οι Ελληνοκύπριοι (ΕΚ) εμφανίζονται με 3.2 μονάδες λιγότερο δεσμευτικό ΔΚΚ (σε κλίμακα από 2-10) από τους Τουρκοκύπριους (ΤΚ). Το δεσμευτικό ΔΚΚ μεγαλώνει ελαφρώς όσο αυξάνεται η μόρφωση, μειώνεται ελαφρώς όσο αυξάνεται το εισόδημα, είναι ελαφρώς επικρατέστερο ανάμεσα σε άτομα που ζουν σε αστικές περιοχές, ενώ δεν επηρεάζεται από φύλο και ηλικία. Οι επιδράσεις των δημογραφικών χαρακτηριστικών στη ΓΕ δίνονται από την Εξίσωση Β. Η μοναδική μεταβλητή που φαίνεται να έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στη ΓΕ είναι η κοινότητα, με τους ΕΚ να δηλώνουν κατά μέσο όρο αισθητά χαμηλότερη ΓΕ (4.476 μονάδες χαμηλότερα από τους ΤΚ σε κλίμακα 0-30).¹² Στην Εξίσωση Γ παρατηρούμε ότι η ΓΕ έχει αισθητή και στατιστικά σημαντική θετική επίδραση στο δεσμευτικό ΔΚΚ, δηλαδή όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο ΓΕ για ένα άτομο τόσο περισσότερο είναι το δεσμευτικό ΔΚΚ του. Τέλος, στην εξίσωση Δ αναπτύσσεται το πλήρες μοντέλο, με τις επιδράσεις καθεμιάς από τις δημογραφικές μεταβλητές και της ΓΕ στο δεσμευτικό ΔΚΚ να δοκιμάζονται σε καθεστώς στατιστικού ελέγχου όλων των υπόλοιπων μεταβλητών. Οι σημαντικότερες επιδράσεις εξακολουθούν να είναι αυτές της κοινότητας (όπως στην Εξίσωση Α) και της ΓΕ (όπως στην Εξίσωση Γ). Στατιστικά σημαντικές ασθενείς θετικές επιδράσεις εξακολουθούν επίσης να έχουν (όπως στην Εξίσωση Α) η μόρφωση και η αστική περιοχή.

Η παραπάνω ανάλυση δείχνει ότι η ΓΕ επιδρά στο δεσμευτικό ΔΚΚ θετικά ως ανεξάρτητη μεταβλητή: όσο περισσότερη ΓΕ έχει ένα άτομο, τόσο μεγαλύτερο το δεσμευτικό ΔΚΚ του. Η ΓΕ παίζει επίσης ρόλο παρεμβαλλόμενης μεταβλητής μεταξύ κοινότητας και δεσμευτικού ΔΚΚ. Ενώ το δεσμευτικό ΔΚΚ είναι αραιότερο ανάμεσα στους ΕΚ ακόμα και πριν το στατιστικό έλεγχο της ΓΕ, μετά το στατιστικό έλεγχο η διαφορά αυτή είναι αισθητά πιο έντονη (από -.330 γίνεται -.597) λόγω του ότι

12. Τονίζεται ότι η διαφορά αυτή δεν μπορεί να οφείλεται στις δημογραφικές μεταβλητές που περιλαμβάνονται στην ανάλυση, καθώς όλες βρίσκονται στην εξίσωση παλινδρόμησης.

Διάγραμμα 1

Στατιστικά σημαντικές επιδράσεις (τυποποιημένοι συντελεστές γραμμτικής παλινδρόμησης) δημογραφικών μεταβλητών και γενικευμένης εμπιστοσύνης στο δεσμευτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο

οι ΕΚ έχουν χαμηλότερη ΓΕ (η οποία είναι θετικά συσχετισμένη με το δεσμευτικό ΔΚΚ). Οι στατιστικά σημαντικές επιδράσεις στο δεσμευτικό ΔΚΚ παριστάνονται και στο Διάγραμμα 1.

5.2.2. Γεφυρωτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παλινδρόμησης για το γεφυρωτικό ΔΚΚ παρουσιάζονται στον Πίνακα 6.

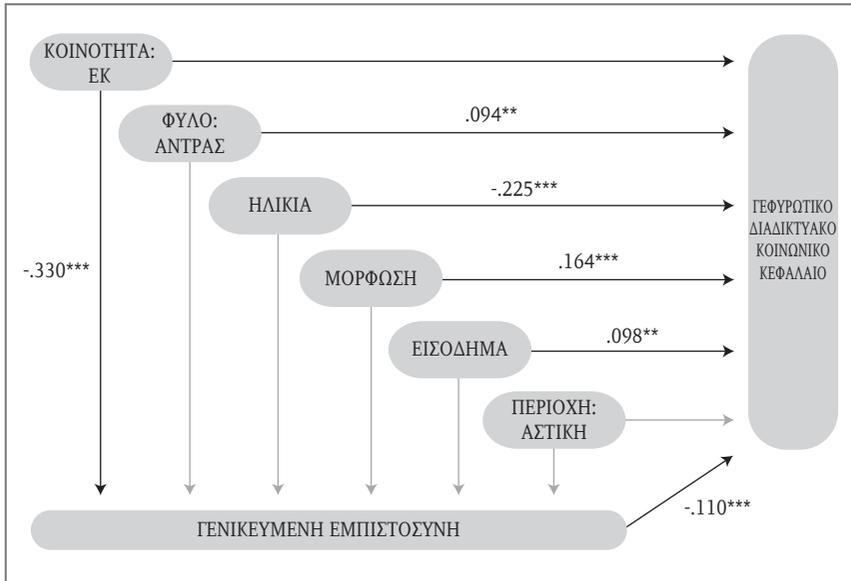
Οι επιδράσεις των δημογραφικών μεταβλητών στο γεφυρωτικό ΔΚΚ δίνονται από την Εξίσωση Α. Το γεφυρωτικό ΔΚΚ είναι ελαφρώς επικρατέστερο στους άντρες, οι οποίοι έχουν κατά μέσο όρο διαφορά $.568$ μονάδες στην κλίμακα του γεφυρωτικού ΔΚΚ (πεδίο τιμών $3...15$) από τις γυναίκες, μειώνεται ελαφρώς όσο αυξάνεται η ηλικία (κατά $1/20$ της μονάδας στην κλίμακα του γεφυρωτικού ΔΚΚ για κάθε πρόσθετο έτος ηλικίας) και αυξάνεται ελαφρώς όσο αυξάνεται η μόρφωση και το εισόδημα. Οι επιδράσεις των ίδιων μεταβλητών

Πίνακας 6				
Μη τυποποιημένοι (και τυποποιημένοι) συντελεστές γραμμικής παλινδρόμησης για το γεφυρωτικό ΔΚΚ (πεδίο τιμών: 3...15)				
	Εξίσωση Α Γεφυρωτικό $\Delta\text{ΚΚ} = f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6)$	Εξίσωση Β $\text{ΓΕ} = f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6)$	Εξίσωση Γ Γεφυρωτικό $\Delta\text{ΚΚ} = f(\text{ΓΕ})$	Εξίσωση Δ Γεφυρωτικό $\Delta\text{ΚΚ} = f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6, \text{ΓΕ})$
Σταθερά	4.976***	16.757***	6.244***	5.797***
X ₁ : Κοινότητα (ΕΚ vs ΤΚ)	.175 (.029)	-4.476 (-.330)***		-.045 (-.007)
X ₂ : Φύλο (άντρας vs γυναίκα)	.568 (.096)**	-1.97 (-.015)		.558 (.094)**
X ₃ : Ηλικία (έτη)	-.050 (-.223)***	-.013 (-.025)		-.051 (-.225)***
X ₄ : Μόρφωση (1...6)	.325 (.163)***	.052 (.012)		.328 (.164)***
X ₅ : Εισόδημα (0...10)	.282 (.103)***	-.276 (-.045)		.268 (.098)**
X ₆ : Περιοχή (αστική vs αγροτική)	.251 (.038)	-.736 (-.049)		.215 (.032)
ΓΕ (0...30)			-.053 (-.119)***	-.049 (-.110)***
Συντελεστής προσδιορισμού	.111	.122	.014	.122
Σημειώσεις: Έγκυρο N = 1153 * p<.05, ** p<.01, *** p<.001				

στη γενικευμένη εμπιστοσύνη δίνονται από την Εξίσωση Β, η οποία είναι ίδια με την αντίστοιχη στον Πίνακα 5. Η μοναδική μεταβλητή με στατιστικά σημαντική επίδραση στη ΓΕ είναι η κοινότητα, με τους ΕΚ να δηλώνουν κατά μέσο όρο 4.476 μονάδες χαμηλότερη ΓΕ από τους ΤΚ (σε κλίμακα 0-30). Στην Εξίσωση Γ παρατηρούμε ότι η ΓΕ έχει στατιστικά σημαντική ασθενή αρνητική επίδραση στο γεφυρωτικό ΔΚΚ, δηλαδή όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο ΓΕ για ένα άτομο τόσο λιγότερο το γεφυρωτικό ΔΚΚ του. Στην εξίσωση Δ αναπτύσσε-

Διάγραμμα 2

Στατιστικά σημαντικές επιδράσεις (τυποποιημένοι συντελεστές γραμμικής παλινδρόμησης) δημογραφικών μεταβλητών και γενικευμένης εμπιστοσύνης στο γεφυρωτικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο

ται και πάλι το πλήρες μοντέλο. Σε καθεστώς στατιστικού ελέγχου, η ΓΕ εξακολουθεί να επηρεάζει ασθενώς αρνητικά το γεφυρωτικό ΔΚΚ. Στατιστικά σημαντικές εξακολουθούν να είναι και οι επιδράσεις του φύλου, της ηλικίας, της μόρφωσης και του εισοδήματος.

Η παραπάνω ανάλυση δείχνει ότι η ΓΕ επιδρά στο γεφυρωτικό ΔΚΚ αρνητικά ως ανεξάρτητη μεταβλητή αλλά όχι ως παρεμβαλλόμενη. Όσο περισσότερη ΓΕ έχει ένα άτομο, τόσο λιγότερο χρησιμοποιεί το διαδίκτυο για γεφύρωση. Οι στατιστικά σημαντικές επιδράσεις στο γεφυρωτικό ΔΚΚ παριστάνονται και στο Διάγραμμα 2.

5.2.3. Διασυνδεδετικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παλινδρόμησης για το διασυνδεδετικό ΔΚΚ παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.

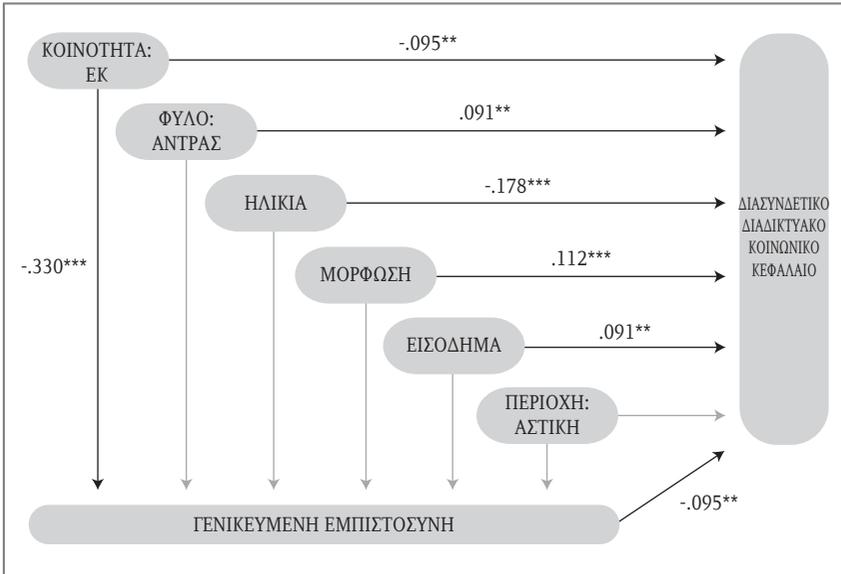
Οι επιδράσεις των δημογραφικών μεταβλητών στο διασυνδεδετικό ΔΚΚ δίνονται από την Εξίσωση Α. Όπως και το γεφυρωτικό ΔΚΚ, το

ΠΙΝΑΚΑΣ 7				
Μη τυποποιημένοι (και τυποποιημένοι) συντελεστές γραμμικής παλινδρόμησης για το διασυνδεδετικό ΔΚΚ (πεδίο τιμών: 4...20)				
	Εξίσωση Α Διασυνδεδετικό $\Delta\text{ΚΚ} = f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6)$	Εξίσωση Β $\Gamma\text{Ε} = f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6)$	Εξίσωση Γ Διασυνδεδετικό $\Delta\text{ΚΚ} = f(\Gamma\text{Ε})$	Εξίσωση Δ Διασυνδεδετικό $\Delta\text{ΚΚ} = f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6, \Gamma\text{Ε})$
Σταθερά	4.906***	16.757***	5.581***	5.563***
X ₁ : Κοινότητα (ΕΚ vs ΤΚ)	-.357 (-.064)*	-4.476 (-.330)***		-.533 (-.095)**
X ₂ : Φύλο (άντρας vs γυναίκα)	.514 (.093)**	-.197 (-.015)		.506 (.091)**
X ₃ : Ηλικία (έτη)	-.037 (-.176)***	-.013 (-.025)		-.037 (-.178)***
X ₄ : Μόρφωση (1...6)	.206 (.111)***	.052 (.012)		.208 (.112)***
X ₅ : Εισόδημα (0...10)	.242 (.095)**	-.276 (-.045)		.232 (.091)**
X ₆ : Περιοχή (αστική vs αγροτική)	.337 (.055)	-.736 (-.049)		.308 (.050)
ΓΕ (0...30)			-.030 (-.072)*	-.039 (-.095)**
Συντελεστής Προσδιορισμού	.073	.122	.005	.081
Σημειώσεις: Έγκυρο N = 1153 * p<.05, ** p<.01, *** p<.001				

διασυνδεδετικό ΔΚΚ είναι ανεπαίσθητα επικρατέστερο ανάμεσα στους ΤΚ (οι οποίοι έχουν κατά μέσο όρο .357 περισσότερες μονάδες στην κλίμακα του διασυνδεδετικού ΔΚΚ από τους ΕΚ), είναι ελαφρώς επικρατέστερο ανάμεσα στους άντρες, οι οποίοι έχουν κατά μέσο όρο διαφορά .514 μονάδες στην κλίμακα του διασυνδεδετικού ΔΚΚ (πεδίο τιμών 4...20) από τις γυναίκες, μειώνεται ελαφρώς όσο αυξάνεται η ηλικία (κατά .037 της μονάδας στην κλίμακα του διασυνδεδετικού ΔΚΚ

Διάγραμμα 3

Στατιστικά σημαντικές επιδράσεις (τυποποιημένοι συντελεστές γραμμικής παλινδρόμησης) δημογραφικών μεταβλητών και γενικευμένης εμπιστοσύνης στο διασυνδεδετικό διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο

για κάθε πρόσθετο έτος ηλικίας) και αυξάνεται ελαφρώς όσο αυξάνεται η μόρφωση και το εισόδημα. Οι επιδράσεις των μεταβλητών αυτών στη ΓΕ δίνονται από την Εξίσωση Β, η οποία είναι ίδια με την αντίστοιχη στους Πίνακες 5 και 6 (η μοναδική μεταβλητή με στατιστικά σημαντική επίδραση στη ΓΕ είναι η κοινότητα, με τους ΕΚ να δηλώνουν χαμηλότερη ΓΕ από τους). Η Εξίσωση Γ δείχνει ότι η ΓΕ έχει ασθενή αρνητική επίδραση στο διασυνδεδετικό ΔΚΚ, δηλαδή όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο ΓΕ για ένα άτομο τόσο λιγότερο (ελαφρώς) αυτό το άτομο χρησιμοποιεί το διαδίκτυο για να συνδεθεί με πόλους εξουσίας. Στην Εξίσωση Δ αναπτύσσεται και πάλι το πλήρες μοντέλο. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά (πλην της περιοχής) και η ΓΕ εξακολουθούν να έχουν στατιστικά σημαντικές επιδράσεις στο διασυνδεδετικό ΔΚΚ.

Συμπερασματικά, η ΓΕ επιδρά στο διασυνδεδετικό ΔΚΚ αρνητικά ως ανεξάρτητη μεταβλητή: όσο περισσότερη ΓΕ έχει ένα άτομο, τόσο

λιγότερο χρησιμοποιεί το διαδίκτυο για διασύνδεση.¹³ Ο ρόλος της ΓΕ ως παρεμβαλλόμενης μεταβλητής μεταξύ της κοινότητας και του διασυνδεδειμένου ΔΚΚ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού λόγω της αρνητικής επίδρασης της κοινότητας στη ΓΕ και στη συνέχεια της αρνητικής επίδρασης της ΓΕ στο διασυνδεδειμένο ΔΚΚ, η αρχική αρνητική επίδραση της κοινότητας (-.330) γίνεται αισθητά ασθενέστερη (-.095), δηλαδή, λόγω του ότι οι ΕΚ έχουν λιγότερη ΓΕ και ταυτόχρονα η ΓΕ μειώνει το διασυνδεδειμένο ΔΚΚ, η τάση των ΕΚ να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για διασύνδεση λιγότερο από τους ΤΚ είναι λιγότερο έντονη λόγω της διαμεσολάβησης της ΓΕ στη σχέση της κοινότητας με το διασυνδεδειμένο ΔΚΚ. Στο Διάγραμμα 3 φαίνονται οι στατιστικά σημαντικές επιδράσεις στο διασυνδεδειμένο ΔΚΚ.

6. Συμπεράσματα και συζήτηση

Η παρούσα μελέτη, όπως και προηγούμενες έρευνες (Ellison, Steinfield and Lampe, 2007· Ellison, Steinfield and Lampe, 2011· Lampe, Ellison and Steinfield, 2006· Subrahmanyam, Reich, Waechter and Espinoza, 2008· Παπαθανασόπουλος κ.ά., 2013), δείχνει ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο περισσότερο για να διατηρούν τους προϋπάρχοντες ισχυρούς δεσμούς και λιγότερο για να γνωρίζουν «ανόμοιους άλλους» ή να συνδέονται με τα κέντρα εξουσίας. Επομένως, η τάση του διαδικτύου να ενισχύει το κοινωνικό κεφάλαιο δεν φαίνεται να αφορά στον ίδιο βαθμό μία από τις σημαντικότερες πτυχές του, την κοινωνική κινητικότητα, την επαφή με την πολιτισμική διαφορετικότητα και τη διασύνδεση με τους πόλους εξουσίας.

Όσον αφορά στο ρόλο της γενικευμένης εμπιστοσύνης, η έρευνα επιβεβαιώνει τη θετική επίδραση της εμπιστοσύνης στο δεσμευτικό κοινωνικό κεφάλαιο στο διαδίκτυο (Pénard and Poussing, 2010), αλλά αναδεικνύει τον αρνητικό της ρόλο στο γεφυρωτικό και στο διασυνδεδειμένο διαδικτυακό κοινωνικό κεφάλαιο. Σχετικά με το γεφυρωτικό κεφάλαιο, αυτό έρχεται σε αντίθεση με ευρήματα άλλων ερευνών:

13. Η ελαφρά μείωση στην ένταση της αρνητικής επίδρασης της ΓΕ στο διασυνδεδειμένο ΔΚΚ μετά τον στατιστικό έλεγχο της κοινότητας είναι φυσιολογική λόγω της ομόσημης επίδρασης της κοινότητας (ως επείσακτης) στις μεταβλητές ΓΕ και διασυνδεδειμένο ΔΚΚ.

στην έρευνα των Pénard and Poussing (2010) η εμπιστοσύνη έχει μια θετική, όμως ασθενή, επίδραση στη χρήση του διαδικτύου για νέες γνωριμίες, ενώ και οι Best and Krueger (2006) εντοπίζουν θετική σχέση μεταξύ γενικευμένης εμπιστοσύνης και χρόνου που δαπανάται στο διαδίκτυο με νέες διαδικτυακές γνωριμίες. Ο αρνητικός ρόλος της εμπιστοσύνης θα μπορούσε να σημαίνει (αν και δεν τεκμηριώνεται στην παρούσα έρευνα) ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης στους άλλους διαμορφώνεται από εμπειρίες ζωής εκτός διαδικτύου με τρόπο ώστε οι πιο καχύποπτοι να στρέφονται στο διαδίκτυο για νέες γνωριμίες. Αντίστοιχα ευρήματα υπάρχουν για χαρακτηριστικά προσωπικότητας, όπως η χαμηλή αυτοεκτίμηση και ο χαμηλός βαθμός ικανοποίησης από τη ζωή (που έχουν στενή σχέση με την κοινωνική εμπιστοσύνη), η έλλειψη των οποίων έχει φανεί να σχετίζεται με εντατικότερη χρήση των κοινωνικών μέσων για γεφύρωση (Ellison, Steinfield and Lampe, 2007) και με μεγαλύτερο αριθμό «φίλων» στο Facebook (Lee, Moore, Park and Park, 2012) – αν και στην έρευνα των Valenzuela, Park and Kee (2009) προέκυψε θετική σχέση μεταξύ ικανοποίησης από τη ζωή και χρήσης κοινωνικών μέσων. Αντίστοιχα, θα μπορούσε να υποδηλώνει μια σχέση υποκατάστασης, δηλαδή την τάση όσων τείνουν να εμπιστεύονται τους άλλους να προβαίνουν σε νέες γνωριμίες εκτός διαδικτύου και να καλύπτουν ανάγκες δικτύωσης με αυτόν τον τρόπο, χωρίς να χρειάζεται να αναζητούν νέες σχέσεις διαδικτυακά. Με άλλα λόγια, αν θεωρήσουμε ότι η κοινωνική εμπιστοσύνη είναι μέτρο του κοινωνικού κεφαλαίου εκτός διαδικτύου, είναι πιθανό όσοι τείνουν να μην εμπιστεύονται τους άλλους (επομένως να διαθέτουν χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο) να στρέφονται στο διαδίκτυο για να το αποκτήσουν – μια ανάγκη που ενδεχομένως δεν προκύπτει για όσους χαρακτηρίζονται από αυξημένη εμπιστοσύνη στους άλλους και επομένως πλούσιο κοινωνικό κεφάλαιο. Από την άλλη πλευρά, καθώς δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την αντίστροφη σχέση αιτιότητας, είναι πιθανό οι δυσάρεστες εμπειρίες στο διαδίκτυο να επηρεάζουν αρνητικά την εμπιστοσύνη.

Ως προς την αντίστοιχα αρνητική σχέση μεταξύ εμπιστοσύνης και χρήσης του διαδικτύου για διασύνδεση με πόλους εξουσίας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η απουσία κοινωνικού κεφαλαίου εκτός διαδικτύου (διαμέσου της εμπιστοσύνης) δημιουργεί την ανάγκη κάλυψης αυτού του κενού με τη χρήση του διαδικτύου. Σε μελλοντικές έρευνες

είναι σημαντικό να ελεγχθεί αυτή η υπόθεση, λαμβάνοντας υπόψη το ρόλο των δικτύων στα οποία ανήκουν οι άνθρωποι εκτός διαδικτύου. Η έρευνα ανέδειξε τις σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο κοινοτήτων και την εντατικότερη χρήση του διαδικτύου για διασύνδεση με τους φορείς εξουσίας από τους Τουρκοκύπριους χρήστες σε σύγκριση με τους Ελληνοκύπριους. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η τουρκοκυπριακή κοινότητα βρίσκεται γενικά σε υποδεέστερη θέση από την ελληνοκυπριακή από πλευράς οικονομικής ανάπτυξης αλλά και παγίωσης των δημοκρατικών θεσμών λόγω της οικονομικής και στρατιωτικής εξάρτησης από την Τουρκία (Kanol, 2015· Kanol and Köprülü, 2017), ενδέχεται να βρισκόμαστε ενώπιον ενός φαινομένου αντισταθμιστικής χρήσης του διαδικτύου ή «αντίστροφου ψηφιακού χάσματος» (βλ. Milioni, Doudaki and Demertzis, 2014), υπό την έννοια ότι το διαδίκτυο χρησιμοποιείται για να μειώσει την υφιστάμενη απόσταση των πολιτών από τα κέντρα εξουσίας.¹⁴

Η παρούσα έρευνα εμπλουτίζει το πεδίο έρευνας όσον αφορά τη σχέση γενικευμένης εμπιστοσύνης και κοινωνικού κεφαλαίου, εστιάζοντας στο διαδικτυακό κεφάλαιο σε όλες τις πτυχές του. Τα ευρήματα που κομίζει βοηθούν στην ανάδυση νέων ερωτημάτων και γόνιμων πεδίων για περαιτέρω έρευνα στη σχέση μεταξύ του διαδικτυακού κοινωνικού κεφαλαίου και των παραδοσιακών συνιστωσών του (ειδικότερα της εμπιστοσύνης και της συμμετοχής σε τυπικά δίκτυα και οργανώσεις), καθώς επίσης των πολιτισμικών παραγόντων που προσδιορίζουν την πολιτική και κοινωνική κουλτούρα διαφορετικών κοινοτήτων.

14. Για παράδειγμα, το κίνημα πολιτών «Toparlanıyorus» («Συγκεντρωνόμαστε»), που ιδρύθηκε πριν τρία χρόνια και εναντιώθηκε σε όλα τα πολιτικά κόμματα απαιτώντας περισσότερη διαφάνεια και λογοδοσία, δραστηριοποιήθηκε έντονα στα κοινωνικά μέσα και κατόρθωσε να κινητοποιήσει πολλούς πολιτικά απαθείς νέους να συμμετάσχουν στα πολιτικά πράγματα (Kanol and Köprülü, 2017). Παρά τα βήματα εκδημοκρατισμού που έγιναν τα τελευταία χρόνια στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, αυτή παραμένει «κλεισμένη» δημοκρατία, καθώς οι μεταρρυθμίσεις δεν στάθηκαν ικανές να αποδυναμώσουν την οικονομική και στρατιωτική εξάρτησή της από την Τουρκία και την συνεπαγόμενη υπαγωγή της στις πολιτικές βουλές της τελευταίας (Kanol, 2015· Kanol and Köprülü, 2017).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Δεμερτζής, Ν. (2006). Η εμπιστοσύνη ως κοινωνικό συναίσθημα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, σελ. 39-67.
- Κονιόρδος, Σ. (2006). Κοινωνικό κεφάλαιο: Μεταξύ θεωρητικής σαφήνειας και σύγχυσης. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, σελ. 1-38.
- Λιναρδής, Α., Κουσουύλη, Μ. και Σταθογιαννάκου, Ζ. (2012). Μια bottom-up διερεύνηση των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου. Κείμενα Εργασίας 2012/25. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Παπαθανασόπουλος, Σ., Ξενοφώντος, Μ., Καραδημητρίου, Α., Ντάγκα, Ι. και Αθανασιάδης, Η. (2013). Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι Έλληνες: Η περίπτωση του Facebook. *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 16-17, σελ. 20-45.
- Παρασκευόπουλος, Χ. (2010). Τα θεμελιώδη επανέρχονται στη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου: Διαφθορά, ανισότητα και κοινωνικό κεφάλαιο στην ΕΕ. Στο Χ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνικό κεφάλαιο: Εμπιστοσύνη και κοινωνία των πολιτών*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ξενογλωσση

- Ahn, J. (2012). Teenagers' experiences with social network sites: relationships to bridging and bonding social capital. *The Information Society*, 28 (2), pp. 99-109.
- Almond, G. A. and Verba, S. (1963). *The civic culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Beaudoin, C.E. (2008). Explaining the relationship between Internet use and interpersonal trust: Taking into account motivation and information overload. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, pp. 550-568.
- Best, S.J. and Krueger, B.S. (2006). Online interactions and social capital distinguishing between new and existing ties. *Social Science Computer Review*, 24 (4), pp. 395-410.
- Bourdieu, P. (1986). Forms of capital. In J.G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). New York, NY: Greenwood Press.
- Bullen, P. and Onyx, J. (2005). *Measuring social capital in five communities in NSW – A practitioner's guide*. Διαθέσιμο: <http://www.mapl.com.au/a2.htm>.

- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, pp. 95-120.
- Cyprus University of Technology (2015). The Internet in Cyprus 2014. Final Research Report. Stelios Stylianou and Dimitra L. Milioni, Principal Investigators. Limassol, Cyprus. Διαθέσιμο: http://www.researchgate.net/publication/296333618_The_Internet_in_Cyprus_2014-Final_Research_Report.
- Glaeser, E.L., Laibson, D. and Sacerdote, B. (2002). An economic approach to social capital. *The Economic Journal*, 112 (483), pp. 437-458.
- Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6), pp. 1360-1380.
- Guo, Y., Li, Y. and Ito, N. (2014). How do different Internet use functions affect bridging and bonding social capital? An empirical study of the Chinese international students in Japan. *International Journal of Cyber Society and Education*, 7 (1), pp. 71-88.
- Ellison, N.B., Steinfield, C. and Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "Friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12, pp. 1143-1168.
- Ellison, N.B., Steinfield, C. and Lampe, C. (2011). Connection strategies: Social capital implications of Facebook-enabled communication practices. *New Media & Society*, 13 (6), pp. 873-892.
- Hofer, M. and Aubert, V. (2013). Perceived bridging and bonding social capital on Twitter: Differentiating between followers and followees. *Computers in Human Behavior*, 29, pp. 2134-2142.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 countries*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kanol, D. (2015). Tutelary democracy in unrecognized states. *EUL Journal of Social Sciences*, VI (I), pp. 62-74.
- Kanol, D. and Köprülü, N. (2017). Quality of democracy in unrecognized states: lessons from Northern Cyprus. *Southeast European and Black Sea Studies* (Online first), DOI: 10.1080/14683857.2017.1279257.
- Kavanaugh, A., Reese, D., Carroll, J. and Rosson, M. (2005). Weak ties in networked communities. *Information Society*, 21, pp. 119-131.
- Kobayashi, T., Ikeda, K. and Miyata, K. (2006). Social capital online: Collective use of the Internet and reciprocity as lubricants of democracy. *Communication & Society*, 9 (5), pp. 582-611.

- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva B., Cummings, J., Helgeson, V. and Crawford, A. (2002). Internet Paradox Revisited. *Journal of Social Issues*, 58 (1), pp. 49-74.
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T. and Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53 (9), pp. 1017-1031.
- Lampe, C., Ellison, N. and Steinfield, C. (2006). *A Face(book) in the crowd: Social searching vs. social browsing*. Proceedings of the 2006 20th Anniversary Conference on Computer Supported Cooperative Work (pp. 167-170). New York, NY: ACM Press.
- Lee, J-E.R., Moore, D.C., Park, E-A. and Park, S.G. (2012). Who wants to be “friend-rich”? Social compensatory friending on Facebook and the moderating role of public self-consciousness. *Computers in Human Behavior*, 28, pp. 1036-1043.
- Milioni, D.L., Doudaki, V. and Demertzis, N. (2014). Youth, ethnicity, and a “reverse digital divide”: A study of Internet use in a divided country. *Convergence*, 20 (3), pp. 316-336.
- Narayan, D. and Cassidy, M.F. (2001). A dimensional approach to measuring social capital: Development and validation of a social capital inventory. *Current Sociology*, 49 (2), pp. 59-102.
- Nie, N.H. (2001). Sociability, interpersonal relations, and the Internet: Reconciling conflicting findings. *American Behavioral Scientist*, 45 (3), pp. 420-435.
- Nie, N.H. and Hillygus, D.S. (2002). The impact of Internet use on sociability: Time-diary findings. *IT & Society*, 1, pp. 1-20.
- Pénard, T. and Poussing, N. (2010). Internet use and social capital: The strength of virtual ties. *Journal of Economic Issues*, XLIV (3), pp. 569-595.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American Society*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Räsänen, P. and Kouvo, A. (2007). Linked or divided by the web?: Internet use and sociability in four European countries. *Information, Communication & Society*, 10, pp. 219-241.
- Scheufele, D.A. and Shah, D.V. (2000). Personality strength and social capital: The role of dispositional and informational variables in the production of civic participation. *Communication Research* 27 (2), pp. 107-131.
- Shah, D.V, Kwak, N. and Holbert, L. (2001). “Connecting” and “disconnecting” with civic life: Patterns of Internet use and the production of social capital. *Political Communication*, 18, pp. 141-162.

- Shklovski, I., Kiesler, S. and Kraut, R.E. (2006). The Internet and social interaction: a meta-analysis and critique of studies, 1995-2003. In R. Kraut, M. Brynin and S. Kiesler (eds), *Computers, phones, and the Internet: The social impact of information technology* (pp. 251-264). New York, NY: Oxford University Press.
- Steinfeld, C., Ellison, N.B. and Lampe, C. (2008). Social capital, self-esteem, and use of online social network sites: A longitudinal analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29, pp. 434-445.
- Subrahmanyam, K. Reich, S.M., Waechter, N. and Espinoza, G. (2008). Online and offline social networks: Use of social networking sites by emerging adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29, pp. 420-433.
- Uslaner, E.M. (2000). Social capital and the net. *Communications of the ACM*, 42 (12), pp. 60-64.
- Valenzuela, S., Park, N. and Kee, K.F. (2009). Is there social capital in a social network site?: Facebook use and college students' life satisfaction, trust, and participation. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14, pp. 875-901.
- Zhong, Z-J. (2011). The effects of collective MMORPG (Massively Multiplayer Online Role-Playing Games) play on gamers' online and offline social capital. *Computers in Human Behavior*, 27, pp. 2352-2363.